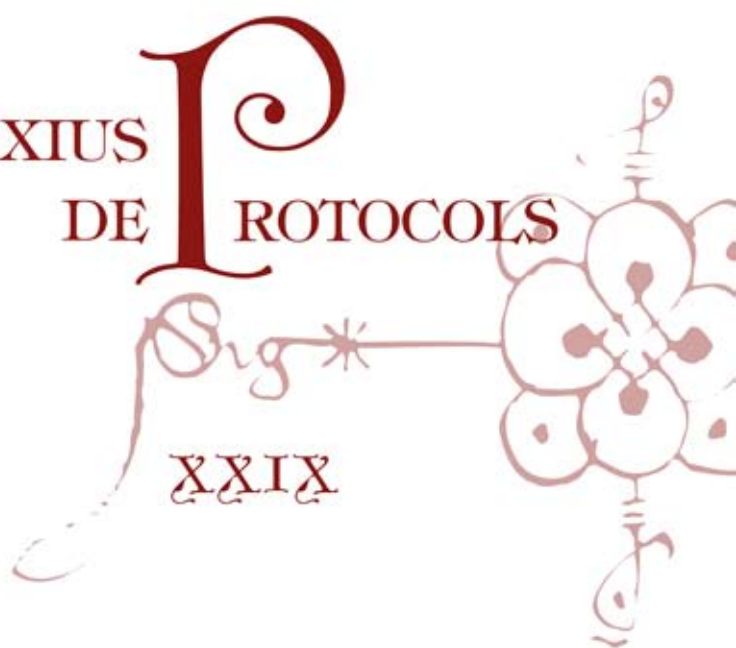

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIUS
DE PROTOCOLS

EL LLIBRE ESCOLAR I LA PRESÈNCIA DELS AUTORS CLÀSSICS
I DELS HUMANISTES EN L'ENSENYAMENT DEL SEGLE XV

JOSEP HERNANDO I DELGADO

COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA

BARCELONA 2011

EL LLIBRE ESCOLAR I LA PRESÈNCIA DELS AUTORS CLÀSSICS I DELS HUMANISTES EN L'ENSENYAMENT DEL SEGLE XV

○ — JOSEP HERNANDO I DELGADO
UNIVERSITAT DE BARCELONA

És un fet l'interès generalitzat en la societat barcelonina del segle XV per l'aprenentatge de lletra, per l'escola, pels estudis superiors, tant pels seus beneficis per a la promoció social de cada barceloní com també, segons que deien els consellers de la ciutat l'any 1431, «per lo interès e bon estament de la cosa pública de la dita ciutat», és a dir, la ciutat de Barcelona.

Quins llibres o textos servien de base a l'ensenyament? En un altre lloc hem exposat l'aspiració en l'ensenyament de la Barcelona dels segles XIV i XV a partir de l'ideal de l'època clàssica, passant per la cristianització d'aquest ideal i els canvis provocats per la introducció dels textos d'Aristòtil a la baixa edat mitjana, tot tenint present en l'exposició la munió de dades que hom obté de documentació de tota mena que ens informa de les biblioteques dels barcelonins.¹ També disposem de textos que ens assabenten de l'ensenyament concret contingut en programes acadèmics d'escoles d'arts o secundàries, i també superiors, de Barcelona. Es tracta d'un programa en

1. Vegeu Josep HERNANDO, «Lectores y libros en los protocolos barceloneses en el siglo XV: la formación básica posible de un lector barcelonés», *Napoli Nobilissima. Rivista di arti figurative, archeologia e urbanistica*, XXXIII (1994), p. 147-155. J. HERNANDO I DELGADO, «L'ensenyament a Barcelona, segle XIV. Documents dels protocols notariais. Primera part: Instruments notariais de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, 1350-1400», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 12 (1993), p. 141-271. J. HERNANDO I DELGADO, «L'ensenyament a Barcelona, segle XIV. Documents dels protocols notariais. Segona part: Instruments notariais de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona i de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 1294-1400», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 16 (1997), p. 131-298. Vegeu-hi la bibliografia existent sobre el tema de l'ensenyament a la Catalunya de la baixa edat mitjana. J. HERNANDO, *Escoles, ensenyament de lletra i llibre de gramàtica a Barcelona (segles XIV-XV)*, col·l. Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2001. A. DE LA TORRE Y DEL CERRO, *Documentos para la historia de la Universidad de Barcelona, I Preliminares (1289-1451)*, Introducció, notas y comentarios de J. Rubió Balaguer, Barcelona: Universidad de Barcelona, 1975.

el qual la gramàtica i la lògica tenen el paper principal i la literatura i les altres arts liberals romanen en un segon pla. Trobem aquí el resultat, com hem dit, dels canvis que s'esdevingueren a Occident a principi del segle XIII amb la traducció i la popularització de les obres d'Aristòtil.² La cultura es basa en el coneixement de la gramàtica i està constituïda per l'estudi de la lògica i de la filosofia d'Aristòtil, que coronarà, si escau, una teologia, la tècnica de la qual s'inspira en aquesta lògica i en aquesta filosofia, o bé les altres ciències superiors. Doncs bé, entre d'altres, disposem de dos textos que ens assabenten de l'ensenyament concret contingut en dos programes acadèmics d'escoles d'arts o secundàries de Barcelona i també de la regulació dels estudis de la Facultat d'Arts de Barcelona.³

El 4 d'octubre de 1425, dos estudiants d'arts, Pere Gallissà, de vint-i-un anys, oriünd de la vila d'Arbós i habitant de Barcelona, i Pere Rovira, de dinou anys, nadiu de Pallerols, prop de Cervera i també habitant de Barcelona, formaven una societat per a la docència.⁴ Ambdós estudiants tindrien una cambra a les escoles majors de Barcelona, els rectors de les quals eren el prevere Galceran Roca i el ciutadà de Barcelona Tomàs

2. Vegeu P. CHOJNACKI, «L'essor de la logique au XIIIe siècle», a *Arts Liberaux et Philosophie au Moyen Âge*, Actes du Quatrième Congrès International de Philosophie Médiévale, Université de Montreal, Canada, 1967, p. 887-894.

3. Vegeu PH. DELHAYE, «La place des Arts Libéraux dans les programmes scolaires du XIIIe siècle», a *Arts Liberaux...*, p. 161-173. Sobre el tema més genèric d'educació i cultura vegeu, per exemple, D. ALEXANDRE-BIDON i M.-T. LORCIN, *Système éducatif et cultures dans l'Occident médiéval (XIIe-XVe siècle)*, Paris: Ed. Ophrys, 1998.

4. «Primo, los dits Pere Galliça e Pere Rovira prometen la un altre que ells bé e leyalment tindran una cambra en les Scoles Maiors de Barchinona, les quals vuy regexen los honorats mossens Galceran Rocha, prevere, e en Thomàs Orts, ciutadà de Barchinona, en la ciutat de Barchinona, e aquí legiran e mostraran als scolans lurs ço que millor poran. Ítem, és convengut que lo dit Pere Galliça farà la declinació e legirà de *Cató* e de *Contentus* e de *Ebraart* e lo *Proverbi menor*. E lo dit Pere Rovira legirà de *Tobies* e de *Doctrinal* e de *Alexandre* e farà lo *Proverbi Maior* en la forma e hores acustumades. Ítem, és convengut que tots los diners qui procehiran dels scolans qui apendran ab ells, vinguen en mans del discret mossèn Guillem Rovira, prevere de Barchinona, e aquells tenga e no puxa partir aquells sens voluntat de endosos, exceptats los nabots de mi Pere Galliça e en Pere Sent Ilari, argenter. Ítem, és convengut que tots los diners damunt dits sa hagen a partir per eguals parts, mig a mig. Però, que lo dit Pere Rovira hage de aventatge, per ço com legirà de *Doctrinal*, sis florins dins un any. Ítem, és convengut que la present companyia dur de la prima festa de Sent Luch a un any primer vinent», AHCB, *Arxiu Notarial*: IX. 3.

d'Horts, d'acord amb una pràctica habitual a les escoles de Barcelona.⁵ Es tractava, per tant, de les escoles de la catedral de Barcelona. En aquesta cambra de les escoles de la catedral ambdós ensenyarien *la part gramatical i literària* del pla d'estudis de l'escola d'arts als estudiants que els triessin o als estudiants que fossin designats a assistir a les seves classes per fruit del que diríem una beca o per altres raons.

Doncs bé, Pere Gallissà ensenyaria la declinació, és a dir, allò que és el més bàsic de la llengua llatina, i faria ús d'una gramàtica, dos llibres de lectura i un llibre d'exercicis. Llegiria el *Graecismus* d'Everard de Béthune (segle XIII), el qual és un *manual de gramàtica* en vers. En l'aprenentatge de la gramàtica calia llegir uns *textos*, és a dir, la lectura. Pere Gallissà llegiria als seus alumnes dos textos de cultura moral: els *Dístics* del Pseudo-Cató,⁶ de l'època imperial, i el *Contemptus mundi*, atribuït a Bernat de Morval (segle XII) i, segons alguns, d'autor anònim i del segle XIII, que és també una dissertació moral en vers.⁷ Per als exercicis, Pere Gallissà disposaria del *Proverbium minus*, recull de màximes, sentències morals o didàctiques de diversa procedència per als exercicis especialment de «morfologia» llatina.

L'altre soci, Pere Rovira, faria ús també d'una gramàtica, de dos textos o llibres de lectura i d'un llibre d'exercicis: la gramàtica seria el *Doctrinale puerorum* d'Alexandre de Villedieu (segle XIII),⁸ obra en vers; els llibres de lectura serien dues obres pseudoclàssiques: el *Thobias* de Mateu de

5. Per exemple, l'any 1413, els estudiants d'arts Joan Mora i Ponç de Vilafranca ensenyaven de lletra a les escoles de la catedral de Barcelona (AHPB, Bernat NADAL, *Septimus liber apocharum diversarum manumissoriarum* 1411-1414, f. 127r-v, v. 58/180). L'any 1415, ensenyaven de lletra a les escoles de la catedral els també estudiants d'arts Bartomeu Manola i Joan Sabater (AHPB, Pere Granyana, *Vicesimum quartum manuale* 1415, abril, 8-1416, juliol, 9, f. 13v, v. 56/17). L'any 1425, qui hi ensenyava de gramàtica era Joan Riquer, estudiant d'arts de Barcelona (AHPB, Joan Isern, *Manual* 1424, desembre, 20-1425, octubre, 29, f. 37r, v. 105/4). L'any 1437, hi ensenyava de lletra Guillem Joan Llobera, estudiant d'arts de Barcelona (AHPB, Bernat Pi, *Llibre d'èpoques de diferents marmessories* 1435-1442, s.n., v. 113/101).

6. E. GONZÁLEZ-BLANCO GARCÍA, «Las traducciones romances de los "Disticha Catonis"», *eHumanista*, 9 (2007), p. 20-25.

7. R. BULTON, «Grammatica, Ethica et Contemptus mundi aux XIII et XIIIe siècles», a *Arts Liberaux...*, p. 815-827.

8. Vegeu ALEJANDRO DE VILLADEI, *El Doctrinal. Una gramàtica latina del Renacimiento del siglo XII*. Introducció, traducció i notes de Marco A. Gutiérrez Galindo, Madrid: Akal Ediciones, 1993.

Vendôme (c. 1200), obra en vers sobre el Tobies de l'Antic Testament, i l'*Alexandre* o *Alexandreis* de Gautier de Chatillon (segle XII), poema sobre els fets d'Alexandre el Gran; el llibre d'exercicis seria el *Proverbium maius*, també una col·lecció de màximes i sentències de dificultat major que el Proverbi Menor, ja no centrada exclusivament en la morfologia. Donada la dificultat major de la «lectura» del *Doctrinale*, malgrat que s'havia pactat la divisió a mitges dels guanys, Pere Rovira havia de rebre, per any, 5 florins més que el seu soci.

Disposem, però, d'un document tant o més interessant. El 8 de juliol de 1455, el ciutadà de Barcelona Jaume Serra, mestre en arts i batxiller en medicina, i Pere des Valls, estudiant d'arts, nadiu de Banyoles, formaven una societat per al regiment d'una escola d'arts de la qual ambdós serien els docents. La divisió de matèries i de llibres ens mostra el programa d'una escola d'arts basat en el d'una facultat universitària d'arts: *Grammatica, Vetus logica, Nova logica, Summulae Magistri Hispani*.⁹

La tasca docent de l'estudiant d'arts Pere des Valls estaria centrada de manera exclusiva en els *grammatica*, és a dir, en el trívium: la declinació i el *Proverbium minus*, la gramàtica en vers *Graecismus* i diversos llibres de lectura: el *Cató*, el *Contemptus mundi*, el *Thobias* i el llibre d'*Alexandre* o *Alexandreis*. Endemés, havia de repetir o «repassar» part

9. «*Actus magistri Serra: Primo, quod dictus Iacobus Serra, Porphirii et Aristotelis legere textus veteris et nove logices, si necessarium fuerit, eius ydoneis ad audiendum discipulis legere teneatur. Secundo, dictus Iacobus Serra teneatur Aristotelis in naturalibus legere textus discipulis eius aptis audire predicta naturalia, si locus affuerit necessarius. Tertio, dictus Iacobus Serra legere teneatur magistri Yspani Sumulas studentibus eius aptis dictas Sumulas audire. Quarto, dictus Iacobus Serra magistri Alexandri de Villa Dei librum legere teneatur discipulis ad audiendum ydoneis. Quinto, Iacobus Serra maius discipulorum proverbium facere teneatur aptis audire discipulis. Actus Laurentii de Vallibus: Primo, quod Laurentius de Vallibus discipulis declinationem agere teneatur cum proverbio pariter assueto. Secundo, dictus Laurentius de Vallibus legere teneatur Cathonis librum atque Mundi contemptus. Tertio, dictus Laurentius de Vallibus Thobie librum discipulis ydoneum legere teneatur. Quarto, dictus Laurentius de Vallibus Alexandri librum discipulis consuetum legere tenetatur, si casus contigerit necessarius. Quinto, dictus Laurentius de Vallibus repetitionem Sumularum magistri Petri Yspani et supradictorum librorum et precipue Doctrinalis agere teneatur. Sexto et ultimo, dictus Laurentius de Vallibus Abresardi lectionem et eius repetitionem hora consueta discipulis legere ydoneis teneatur, proverbio precedente minori, post prandium», AHPB, Bartomeu Costa, *Manuale* 1454, agost, 23-1455, juliol, 8, s.n.; AHPB, Bartomeu Costa, *Primus liber comunis*, 1455, abril, 21-1456, febrer, 22, s.n.*

del que ensenyés l'altre docent Jaume Serra, és a dir, la gramàtica en vers *Doctrinale puerorum* d'Alexandre de Villedieu i les *Summulae logicales* de Pere Hispà.

En les facultats d'arts la lògica apareixia al final del trívium, és a dir, tot seguit de la gramàtica i la retòrica, i precedia les disciplines del quadrívium: l'aritmètica, la geometria, l'astronomia i la música. És per això que la tasca docent del mestre d'arts Jaume Serra es va centrar en aquestes disciplines, però no exclusivament. És a dir, Jaume Serra havia d'ensenyar part dels *grammatica*: llegiria el llibre de gramàtica *Doctrinale puerorum* d'Alexandre de Villedieu i faria ús del llibre d'exercicis *Proverbium maius*.

La part més important de la seva tasca docent, però, havia d'estar centrada en l'ensenyament de la lògica. De la *logica vetus* llegiria l'*Isagogae* de Porfiri, que consisteix en una introducció a les *Categorias* o els *Predicaments* d'Aristòtil, l'element bàsic de la lògica, per la qual cosa ensenyaria el grup principal dels significats del ser o els gèneres del ser: substància o essència, qualitat, quantitat, relació, acció, passió, lloc, temps, tenir i estar. De la *logica nova* llegiria directament obres d'Aristòtil: els *Analytica priora* sobre els sil·logismes, els *Analytica posteriora* sobre la demostració sil·logística en tant que porta a la ciència, i els *Topica* sobre la demostració sil·logística en la mesura que porta a una conclusió probable. En definitiva, una part, almenys, de l'*Organon*, on Aristòtil va formular els principis i elements de la lògica formal: la teoria del sil·logisme, de la deducció, de la inducció.

Una altra part de la tasca docent de Jaume Serra seria la lectura dels llibres naturals d'Aristòtil, és a dir, la filosofia natural, cosa que significava entrar en les matèries del quadrívium: els *Físics* o *Física*, *De coelo*, *De generatione et corruptione*, *Metereologica* o *Meteors*. Així, doncs, Jaume Serra ensenyaria la part de la filosofia aristotèlica l'objectiu de la qual és la substància o realitat sensible: el moviment, l'espai, el temps, l'infinit, el canvi, el moviment circular, etc. No oblidem que els mestres d'arts estaven obligats a dominar no tan sols la lògica sinó també tota la filosofia d'Aristòtil.

A l'últim, Jaume Serra també llegiria les molt populars *Summulae logicales* de Pere Hispà (†1277), que fou papa amb el nom de Joan XXI (1276-1277), text clàssic de lògica o dialèctica molt utilitzat durant segles a les universitats medievals i comentat sovint per representants de totes les escoles filosòfiques i teològiques. Cal concloure que l'estudiant d'arts que

hagués seguit amb profit el programa acadèmic de Pere des Valls i Jaume Serra, havia entrat en els misteris de l'art de raonar.¹⁰

Es tracta, per tant, d'un programa en el qual la lògica té el paper principal, mentre que la gramàtica, la literatura i les altres arts liberals, com les que formen el quadríviu, romanen en un segon pla.¹¹ Trobem aquí el resultat dels canvis esdevinguts a Occident a principi del segle XIII amb la traducció i la popularització de les obres d'Aristòtil. La cultura es basa en un mínim de gramàtica i està constituïda per l'estudi de la lògica i de la filosofia d'Aristòtil, que coronarà, si escau, una teologia, la tècnica de la qual s'inspira en aquesta lògica i en aquesta filosofia. Si fins aleshores la gramàtica i la dialèctica anaven plegades, perquè eren dues disciplines de les arts liberals, en aquest programa, com en la resta a Occident, la lògica es va imposar fins a servir d'introducció filosòfica a l'estudi de la gramàtica, en lloc d'introduir l'estudi literari de les obres dels autors clàssics. Ho podem observar en els tractats *De modis significandi* i, sobretot, en els programes escolars de les facultats d'arts de les universitats o *studia* gairebé des de llur fundació.

Un exemple el tenim en el pla d'estudis de la facultat de la Universitat de París de l'any 1255. Hom començava pels *Grammatica* amb els textos *Priscianus minor*, *Priscianus maior* i el *De accentu* del mateix autor. Seguia l'ensenyament de la *Logica vetus* amb la lectura dels textos *Liber Porphyrii Predicamentorum*, el *Perihermeneias* d'Aristòtil i el *Divisionum et Topicorum Boethii*. I també la *Logica nova: Topica et Élenchi, Analytica priora* i *Analytica posteriora* d'Aristòtil. Tot seguit hom passava a la lectura dels llibres naturals d'Aristòtil: *Physica*, *De animalibus*, *De anima*, *De generatione*, *De sensu et sensatu*, *De somno et vigilia*, *De plantis*, *De memoria et reminiscencia*, *De morte et vita*, *De differentia spiritus et animae*.¹²

A la fi del segle XV, els consellers de la ciutat de Barcelona publicaren unes ordenacions que afectaven l'organització de la Facultat d'Arts i el seu

10. A l'època medieval, la lògica tenia un caràcter predominantment dialèctic, és per això que la dialèctica designava simplement la lògica. Per aquest motiu les *Summulae logicales* de Pere Hispà comencen amb la popular i estereotipada fórmula que expressa la importància de l'estudi de la lògica: «Dialectica est ars artium, scientia scientiarum, ad omnium methodorum viam habens. Sola dialectica probabiliter disputat de principiis aliarum scientiarum. Et ideo in acquisitione scientiarum dialectica debet esse prior.» Vegeu P. MICHAUD-QUANTIN, «L'emploi des termes "logica" et "dialectica" au Moyen Âge», a *Arts Libéraux...*, p. 855-862.

11. Vegeu P. KIBRE, «The "Quadrivium" in the thirteenth century universities (with special reference to Paris)», a *Arts Libéraux...*, p. 175-191.

12. Vegeu PH. DELHAYE, «La place des Arts Libéraux...», p. 169-170.

pla d'estudis. L'element diferencial en relació amb el pla d'estudi de l'escola d'arts de 1455, o bé amb el pla d'estudis de la Facultat d'Arts de la Universitat de París de 1255, és la presència de la filosofia moral en els estudis, la qual cosa reflectia el que ja es feia en el segle XV,¹³ com es pot veure en l'Apèndix d'aquest article. Segons aquestes ordenacions els estudis de la Facultat d'Arts estaven dividits en quatre *cadires* o càtedres. En la Càtedra de gramàtica hom llegiria la *Brixa*, dita en els textos de l'època *Gramàtica nova*, d'Antonio Nebrija.¹⁴ L'alternativa a la *Brixa* era la lectura del ja tradicional *Doctrinale* d'Alexandre de Villedieu, text del segle XIII. Hom llegiria també l'obra d'un *poeta còmic* (Juvenal, Lactanci, Ovidi, Terenci, etc.) i faria el *proverbi major*. En la Càtedra de lògica, seguint la tradició ja iniciada en el segle XIII, es llegiria un text de la *Lògica* d'Aristòtil i alguna glossa sobre la mateixa obra. La Càtedra de filosofia natural se centraria també, seguint la tradició, en els textos d'Aristòtil. A l'últim, la Càtedra de filosofia moral se centraria en l'*Ètica*, l'*Econòmica* i la *Política* d'Aristòtil, en el *De officiis* de Ciceró, en les *Epístoles* de Sèneca, en el *De consolació* de Boeci o bé en el *Valeri Màxim*, és a dir, el *Factorum et dictorum memorabilium libri novem* de Valeri Màxim, autor del segle I.¹⁵

13. Hom pot veure l'interès de la ciutat per la formació moral dels ciutadans en la següent decisió presa pel Consell: el 24 d'abril de 1449, els consellers de la ciutat de Barcelona proposaren que es fixés un salari amb el qual pogués mantenir-se Joan Guerau, teòleg i filòsof moral, que havia començat a llegir les *Ètiques* d'Aristòtil a nois de la ciutat i de fora per a llur formació: «Concell tengut per los honorables consellers ensemps ab alguns notables prohòmens (...) sobre la lectura de les *Ètiques* per misser Johan Guerau a alguns fills de ciutadans e altres (...) E així mateix fou proposat en lo dit concell com misser Johan Guerau, bon teòlech e philòsof moral, ha començat de legir les *Ètiques* a alguns fills de ciutadans e a altres de la dita ciutat, de què se'n seguirà gran bé. Però ell no ha de què puscha sustentat sa vida. E per ço era mogut per alguns que seria propi que la ciutat lo assalariàs, a fi que yc romangués e instruís en filosofia moral e en altra forma los fills de ciutadans e altres qui volran hoyr d'ell (...) Del fet del dit mossèn Johan Guerau fon deliberat per lo dit concell que és ben necessari, que no's faça iversosament, mas que-y sia ben deliberat (...)», AHCB, *Registre de deliberacions*, 1B. II-5: 1448, març, 28-1449, octubre, 30, f. 126v-127r.

14. Vegeu l'interessant treball V. CALVO-FERNÁNDEZ i M. A. ESPARZA TORRES, «Una interpretació de la "Gramàtica castellana" de Nebrija a la luz de la tradició gramatical escolar», *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios latinos*, 5 (1993), p. 149-180.

15. «Com per los nostres passats Consellers de aquesta tant insigne ciutat de Barchinona, mirant lo bé e utilitat de aquella, hagen suplicat al molt alt senyor de gloriosa memòria lo h. don Martí, rey nostre, e ab llurs suplicacions dit Senyor hage fundat Studi General de Medicina e de les Arts Liberals ab ses patents cartes e privilegis; e com nosaltres

Aquest programa de la Facultat d'Arts de Barcelona de la fi del segle XV no significà una «revolució» en el contingut dels estudis de les escoles «secundàries» o superiors de la Barcelona del segle XV. Hom ho pot comprovar, com ja hem dit, en l'Apèndix d'aquest treball. N'és un exemple una concòrdia, datada el 8 de maig de 1461, sobre els pagaments fets durant la tutela de Joan Ramon Ferrer, fill del doctor en lleis Pere Ferrer, on consten les despeses fetes en escoles, mestres i llibres des de la infantesa de Joan Ramon fins que fou adult.¹⁶ Aquest document ens fa saber que Joan Ramon,

ich vehent dita fundació ésser stada cosa sancta, honorable e molt útil a la dita ciutat e als habitants en aquella; veyhent axí mateix que per les guerres e turbacions de tot aquest principat de Cathalunya e ciutat de Barchinona dit Studi haver presa disminució en tanta manera que li ha aportat dany e altres mals a dits principats e ciutat, per tant havem deslberat per redreç del Studi e regació de aquell donar cent ducats d'or, valents cent y vint lliures, les quals dites cent y vint lliures sian convertides en les coses devall mencionadores. (...) 6ª Ítem, statuhim e ordenam que lo Studi, quant a la part de la gramàtica e de les altres arts liberals, per ésser ben ordenat e la present ciutat insignida e decorada e sia fet a la utilitat dels oynts estudiants e altres, sie fundat ara de present ab les cadires següents / [6r] ço és, una *Cadira de gramàtica*, una *Cadira de lògica*, una *cadira de philosophia natural* e una *cadira de philosophia moral*. (...) 8ª Ítem, statuhim e ordenam que la *Cadira de gramàtica* o catredant de aquella hage a legir en general la *Brixa o Doctrinal* o altre segons serà la major parts dels vots dels estudiants hoynts de gramàtica. Axí mateix face les dos *declinacions*: la huna de matí, l'altre de vespre. Axí mateix legirà hun *poeta còmic* o *saurico* o altre segons serà lo vot dels estudiants e hoynts e més farà lo *Proverbi Major*, que's diu la *Epístola*, com és acostumat. (...) 9ª Ítem, lo *Catredant de lògica*, perquè en quatre anys acabe lo discurs de tota lògica, legirà una liçó de *text de Lògica de Aristòtil*, e més legirà una liçó de algun *gloçador* o qüestionari, segons lo vot de la major part dels oynts. 10ª Ítem, que lo *Catredant de philosophia natural*, perquè acabe tot lo dit curs de phisophia en quatre anys, volem que hage de legir una liçó de *text de Philosophia de Aristòtil* e altre liçó de algun *glosador* o qüestionari a vot dels oynts. 11ª Ítem, que lo *Catredant de philosophia moral* haie a legir una liçó de moral filosòphica, com és lo libre de Aristòtil apellat *Ètiques* e *Yconòmica* per un any, de lo libre de las *Polítiques* de dit Aristòtil per altre any, e lo *Tulli De officiis* per altre any, de les *Epístolas de Sèneca* o *Boeci De consolació* o *Valerio Màximo* per altre any, segons lo vot dels oynts», AHCB, Consell de Cent, *Estudi General*, 1B. XVIII-9, plec 8 [= 1r-12r].

16. «Ítem, per unes *Baceroles* e *Vesprals*: -- ll., VIII ss. (...) Ítem, per hun *Doctrinal* e per unes *Parts*: 1 ll., VIII ss. (...) Primo, diu haver pagat per una *Retòrica de Tul·li* e huns *Tractats* e una *Lectura de Tractats* e per unes *Oracions de Tul·li* e per algunes altres coses e dues estores: V ll., I ss., II. (...) Ítem, que ha pagat per huns altres *Tractats* e una *Metafísica*: I ll., II ss. (...) Ítem, al mestre Rigo per preu de hun *Codi* per lo dit Johan Ramon: XVIII ll., V s. (...) Ítem, per una *Inforsada* per lo dit Johan Ramon: II ll., V ss. Ítem, per hun *Digeste Nou* per lo dit Johan Ramon: X ll., XIII ss. (...) Ítem, per hun *Volum*

després d'aprendre a llegir i escriure fent ús de llibres de text —*Baceroles*— i dels *Psalms*, entrà en el cicle de les arts liberals, en concret el trívium, amb l'estudi de la gramàtica, mitjançant els textos *Doctrinae puerorum* d'Alexandre de Villedieu i unes *Parts*, és a dir, *De partibus orationis* o *Ars minor* d'Aelius Donatus o, simplement, Donat. Joan Ramon, així mateix, estudià retòrica mitjançant la *Rethorica* de Ciceró. El cicle del trívium fou completat amb l'estudi de la lògica o dialèctica fent ús d'uns *Tractats*, les *Summulae logicales* o *Tractatus logicae* de Pere Hispà, el futur papa Joan XXI, juntament amb un comentari o glossa, *Lectura de Tractats*, del qual no consta l'autoria. La filosofia hi fou present mitjançant la *Methaphisica* d'Aristòtil així com la filosofia moral, amb el *De officiis* de Ciceró, i la filosofia. En acabar els estudis de les arts liberals, probablement a la Facultat d'Arts de Barcelona, Joan Ramon passà a una facultat superior, en concret als estudis de dret civil, per a la qual cosa disposà d'una bibliografia bàsica completa integrada pels textos que formen el *Corpus Iuris Civilis: Institutiones, Codex i Digestum (Digestum vetus, Inforciatum, Digestum novum, Volumen)*. No hi mancà, però, l'estudi del dret de la terra o dret de Catalunya, probablement a través de la compilació de 1413.¹⁷

És un fet la presència important de l'Escola de Mestre Ramon Llull a Barcelona. Sobre l'ensenyament en aquestes escoles els documents ens parlen de *scientia magistri Raymundi Lulli, ars magistri Raymundi Lulli*,¹⁸ cosa que fa entendre que el lector, rector o mestre de l'escola no tan sols havia de conèixer l'obra de Ramon Llull, sinó que el seu ensenyament es basava en el mètode i contingut lul·lià.¹⁹ No hem trobat, però, cap docu-

per lo dit Johan Ramon: LXXVII ll., I ss. VI. Ítem, per una *Digeste Vella* per lo dit Johan Ramon: VIII ll., I ss., VI. (...) Ítem, que paga per hun libre de *Dret de la Terra*: VI ll., XII ss. (...)», AHPB, Gaspar Canyís, *Plec de documentació diversa, 1460-1464: Sententia arbitralis, LXI*, f. 1r-6r i tres folis sense numerar.

17. Vegeu-la en *Compilatió dels Usatges de Barcelona, Constitucions, Capítols y actes de Cort y altres leys de Cathalunya* segons l'edició de 1495.

18. Vegeu l'estudi J. HERNANDO, *Escoles, ensenyament de lletra i llibre de gramàtica a Barcelona (segles XIV-XV)*, citat a la nota 2, on es fa referència a la bibliografia existent sobre l'Escola de Mestre Ramon Llull.

19. Ramon Llull parla de les arts liberals en diverses de les seves obres pedagògiques com *Doctrina pueril*, que ve a ser un manual escolar del que cal saber de la religió, la moral i la ciència. Ramon Llull, en parlar de les arts, comença per les set arts liberals: la gramàtica, la lògica, la retòrica, segueixen la «Geometria, la Arismètica, la Música i la Estrolomia». Tot

ment on se'ns digui quins llibres es llegien i quines matèries hom hi ensenyava. Tanmateix, disposem, per exemple, de l'inventari del prevere de Barcelona Guillem Rovira, redactat el 14 de gener de 1437, en el qual la majoria dels llibres són de gramàtica i de lògica. D'aquests, un bon grup són de producció lul·liana: *Ars demonstrativa*, *Ars inventiva*, *Logica nova*, *Art compendiosa*, *Ars generalis ultima* o *Ars magna* o *Ars inveniendi veritatem*, *Aplicació de l'Art general*, *De anima*, *De assensu*.²⁰ Això ens fa pensar que el seu propietari, Guillem Rovira, o bé va ser alumne de l'Escola de Mestre Ramon Llull o, cosa que s'adiu més amb la seva biblioteca, hi va ensenyar. En l'Apèndix, però, hom pot comprovar ací i allà la presència de les obres de Ramon Llull en mans d'estudiants i mestres: *Ars magna*, *Llibre d'home*, *De sis mil proverbis*, *Nova lògica*, *De venatione substantiae*, *accidentis et compositi*, *Arbre de ciència*, *Art breu*, *Lògica breu*. La influència de Ramon Llull en l'ensenyament a Barcelona durant el segle XV és encara més evident si hom té en compte la constant i molt abundosa presència de les obres de Ramon Llull en les biblioteques barcelonines quatrecentistes.²¹

Hom ho pot veure si esguarda el resultat, aquí parcial, del buidat de la documentació del segle XV referent als escolars i mestres i als llibres que posseïen, documentació que hem aplegat en l'Apèndix.²² Agrupem aquesta informació en tres blocs. El primer fa referència a l'aprenentatge «de lletra,

seguit exposa les ciències superiors: la teologia, el dret i la ciència de naturales. També cal tenir present el *Libre d'Evast e Blanquerna*, on se'ns parla de l'ensenyament elemental en llengua vulgar, de l'ensenyament «secundari» centrat en l'aprenentatge de música, lògica, retòrica i filosofia natural. Aquest aprenentatge culmina amb l'ensenyament superior o universitari. En l'enciclopèdica *Arbre de ciència*, Llull exposa la classificació de les arts i de les ciències. Vegeu E. COLOMER, «Las "Artes Liberales" en la concepción científica y pedagógica de Ramon Llull», a *Arts Liberaux...*, p. 683-690.

20. AHPB, Julià Roure, *Inventaris i encants*, 1434, octubre, 29-1443, gener, 23, f. 59r i ss., v. 515.

21. Vegeu J. HERNANDO i DELGADO, «Obres de Ramon Llull en biblioteques privades de la Barcelona del segle XV», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 25 (2006), p. 267-345.

22. Advertim sobre la dificultat d'identificació de moltes obres, tant les referides a les arts liberals com les que fan referència als estudis superiors. Les dificultats es deuen tant a la citació molt genèrica com a la dubtosa identificació d'una obra i la seva atribució a un autor a través dels incipits. Vegeu S. FRASER i L. BURSILL-HALL, «A check-list of incipits of medieval latin grammatical treatiss: A-G», *Traditio*, XXXIV (1978), p. 439-474; G. E. MOHAN, O.F.M., «Incipits of logical writings of the XIIIth-XVth centuries», *Franciscan Studies*, 12 (1952), p. 349-489.

de gramàtica i la literatura»: Anònim, *Ars grammaticae = Lectura de Doctrinal*; Anònim, *De arte grammaticae = Comentum super modo significandi*; Andreas Alabat, *Opus grammaticale = Grammatica*;²³ ALEXANDRE DE VILLEDIEU (segle XIII), *Doctrinale puerorum* amb comentaris diversos; ALFONS BONHOM (¿), *Grammatica*; ANTONIO NEBRIJA (segle XV), *Grammatica*; Anthonius de Raudo o ANTONIO DA RHO († 1455), *Super ymitationes eloquencie*; llibres per aprendre els primers rudiments de la gramàtica anomenats *Beceroles*²⁴ o *Baceroles*; BERNARDUS DE MORVAL (segle XII), Bernat de Morval, *De contemptu mundi* o *Chartula* o *Carta*; BOECI (segle VI) *De consolatione* i *De scholari disciplina*; CALATAHUT, CALATAYUT o CALATIU (¿), *Notes de gramàtica*; CASSIODOR (segle VI), *Compotus*; DONAT (segle IV), *De partibus orationis ars minor* o *Parts* o *Ars gramatica*, *Commentarium in Terencium*; EVERARD DE BÉTHUN (segle XIII), *Graecismus* o *De gramatica* amb comentaris de Mestre Groch o Gerrit Groot (segle XIV) i de Travet († 1350); GASPARINO BARZIZZA (segle XIV), comentaris a les *Epístoles de Sèneca*; GAUTHIER DE CHÂTILLON (segle XIII), *Alexandreis*; GEOFFROY DE VINSUAF o Godofredus de Vinosalvo (segle XII-XIII), *Poetria nova*; GERRIT GROOT o Gerardus Magnus (segle XIV), comentaris al *Doctrinale puerorum*; GIOVANNI BALBI DA GENOVA (segle XIII), *Catholicon sive Summa gramaticalis*; GUALTERIUS AESCULANUS (segle XII), *Speculum artis grammaticae*; GUARINUS VERONENSIS (1374-1460), *Regulae grammaticales*, dites *Regles*; GUIDO DE COLUMNNA (segle XIII), *Històries troianes* — trad.: Jaume Conesa (c. 1320-c. 1390), *Històries troianes* —; GUILLELMUS DE BRITO (segle XIII), *Summa de vocabulis Bible*; IOHANNES DE GARLANDIA (c. 1195-1272), *Liber accentuum* o *Llibre d'accent*; Iohannes de Ianua, GIOVANNI BALBI DA GENOVA (segle XIII), *Summa grammaticalis quae vocatur Catholicon*; IOHANNES GRAMATICUS (segle XIV), *Comprehensorium sive Additiones ad Catholicon*; IOHANNES MARCHESINUS (segle XIV), *Expositiones vocabulorum Bible* o *Mammotrectus super vocabulis Bible*; JOAN DE PASTRANA (segle XV), *Baculus cecorum* o *Compendium grammaticae*; JOAN SERRA (segle XV), *Gramàtica completa i Retòrica*; Leonardus Brunus Aretinus, LEONARDO BRUNI ARETINI (c. 1370 -1444), *Epistolarum libri VIII*; LORENZO VALLA (segle XV), *Elegantiae Latinae Linguae*; MANFREDUS DE BELLOMONTE (segle XIII), *Tractatus gramatice* o *Donatus*; MATEU DE

23. ACA, Ripoll 153, segle XIV.

24. Afèresi d'*abeceroles*, derivat d'*abecé*.

VENDÔME (segle XIII), *Thobias*; Mestre de Lleida; Mestre Guàrdia; NICOLAU TREVET (segle XIV), comentaris al *Graecismus*; PERE ELIES o Petrus Helie (segle XII), *Summa super Priscianum* o *Grammatica*; Petrus Blasensis, PETRUS DE BLOIS (c. 1135-c. 1212), *Libellus de arte dictandi*; PRISCIANUS (segles V-VI), *Institutiones grammaticae* o *Priscianus maior* i *Priscianus minor*, i *De duodecim versibus*; PSEUDO-CATÓ (segle III), *Disthica* o *Cató*; RAMON LLULL (1232/33-1315/16), *Arbre de ciència*, *Ars magna*, *Art Breu*, *Nova lògica*, *De sis mil proverbis*, *De venatione substantiae, accidentis et compositi*, *Libre d'home*; IOHANNES SULPICIUS VERULANUS (segle XV), *De moribus in mensa servandis*; UGUCCIONE DA PISA (segles XII-XIII), *Derivator* o *Derivacions de gramàtica* i *Libellus de dubio accentu*; THEODOLUS, Theodoret (segle V), *Ecloga*, etc.

Hom pot constatar la forta influència dels humanistes italians en la docència de Barcelona del segle XV no tan sols mitjançant obres de Lorenzo Valla, Antonio da Rho, Gasparino Barzizza, Guarino da Verona, Leonardo Bruni, entre d'altres, que acabem de citar i que consten a l'Apèndix documental, sinó també mitjançant les obres d'autors humanistes que consten en la documentació del segle XV, en especial en la notarial: ANTONIO BECADELLI, dit Panormita (1394-1471), poeta i historiador, humanista, al servei del rei d'Aragó a Nàpols, autor de *Dictis et factis Alfonsi regis* i del *Liber gestarum Ferdinandi regis*, obres molt difoses a la Barcelona del segle XV. Antonio PACINI da Todi, dit també Tudertino (†1447), traductor de part de les *Vides paral·leles* de Plutarc, conegut a Barcelona per aquesta tasca de traductor. BUONACORSO PISANO (†1485), humanista i impressor, editor de les obres d'Ovidi i autor de *La vida d'Ovidi*. BENE DA FIRENZE (†1239), gramàtic i retòric, mestre de retòrica a Bolonya, autor de *Candelabrum de arte dictandi*, important manual de retòrica. BARTOLOMEO FACIO (1400-1457), representant típic de l'humanisme italià, format amb Guarino a Verona, animador del cercle aragonès a Nàpols, del qual consta l'obra *De vitae humanae felicitate*. BRUNETTO LATINI (1220-1294), mestre de Dant i divulgador de la retòrica ciceroniana i de l'ètica d'Aristòtil, del qual hem trobat l'obra *Rethorica*, de la qual es féu traducció en llengua catalana. BUOCOMPAGNO DA SIGNA (c. 1165/75-c. 1240), gramàtic, historiador, filòsof, professor de retòrica (*ars dictaminis*) a les universitats de Bolonya i Pàdua, del qual trobem *Rethorica novissima* i també *Rota Veneris*, obra sobre l'amor. COLUCCIO SALUTATI (1332-1406), humanista, retòric, polític, activíssim epistològraf, el seu *Epistolari* tingué gran difusió. Donà una gran importància a la filosofia moral. De Salutati hom pot trobar també en les biblioteques dels barcelonins del segle XV *De saeculo*

et religione, De fato et fortuna, De tyranno, Invectiva in nebulonem maledicum. De DANTE ALIGHIERI (1265-1321) hom posseïa la molt divulgada *Comedia* o *Divina comedia*, en llengua toscana i també en traducció catalana. FRANCESCO BARBARO (1390-1454), polític, diplomàtic, humanista, de Venècia, traductor de les *Vides* de Plutarc, del qual hom posseïa l'obra *De re uxoria*, tractat sobre el matrimoni inspirat en textos llatins. FRANCESCO PETRARCA (1304-1374), molt conegut a Barcelona, com demostra la presència de diverses obres: *Canzoniere, Liber rerum senilium, Liber rerum familiarium, Fiammeta, Set Salms, De gestis Augustorum, Africa, De secreto conflictu curarum suarum, Epistolae, De vita solitaria, De secreto conflictu curarum mearum, De remediis utriusque fortune, Bucolica, Epistolae, De vita solitaria, Invective in obiurantem medicum, De viris illustribus, De laudibus Scipionis.* Francesco Aretino (c. 1416-1488), jurista, humanista i poeta, del qual consta l'obra *Consilia seu responsa iuris.* GASPARINO BARZIZZA (1360-c. 1431), humanista, gramàtic, retòric, moralista admirador de Ciceró, del qual hem trobat el *Tractatus de compositione*, dit també *Metrificadura ab l'accent*, sobre retòrica i expressió literària. Va contribuir a l'interès per les obres de Sèneca. Sobre aquest aspecte hem trobat a les biblioteques dels barcelonins l'obra *Coment sobre les epístoles de Sèneca.* GEREMIA DA MONTAGNONE (1255-1321), prehumanista de Pàdua. Hom disposava de la seva obra *Compendium moralium notabilium*, que tingué gran difusió, inspirada en diversos autors clàssics com Horaci, Sèneca, Ovidi, Aristòtil, etc. GIOVANNI BOCCACCIO (1313-1375), humanista, amb Dante i Petrarca, pare de la literatura en llengua italiana, de gran difusió a la Barcelona quatrecentista: *Decameron, Elegia de madonna Fiammetta, Tratatello in laudem Dantis* o *De origine, vita, studiis et moribus viri clarissimi Dantis Algheri, Corbaccio, Genealogia deorum gentilium, De casibus virorum illustrium, De claris mulieribus, De montibus, silvis, lacubus, flumibus, stagnis seu paludis et de nominibus maris liber.* GIOVANNI SULPICIO VERULANO (†1490), humanista, gramàtic i retòric, comentador de Quintilià. D'ell hom posseïa *De moribus in mensa servandis* o *De mense doctrina*, de gran difusió. GIOVANNI TORTELLI (c. 1400-1466), gramàtic i humanista, amic de Lorenzo Valla, que dedicà a Tortelli la famosíssima obra *Elegantiae linguae latinae.* Conegut a Barcelona per *De ortographia*, la seva obra principal, en la qual, partint de l'exposició de la grafia de les paraules gregues en llatí, fa una arplega enciclopèdica del món clàssic en totes les seves vessants. GUARINO DA VERONA (1370-1460), poeta i humanista, model per als humanistes, del qual era molt difosa l'obra *Regulae grammaticales*, considerada la prime-

ra gramàtica llatina del Renaixement. També es trobava en les biblioteques dels barcelonins la seva traducció de l'obra d'Estrabó. JOAN DE GALLES, OFM (segle XIII-1285), precursor també dels humanistes amb la seva obra *De vitis illustrium philosophorum*, de la qual consta la traducció catalana *Brevoloqui de les virtuts dels antichs prínceps i filòsofs*. LEONARDO BRUNI, dit també Leonardo Aretino (c. 1370-1440), humanista, historiador, estadista, del qual consten en les biblioteques barcelonines quatrecentistes les obres *Epistolae familiares*, *De studiis et litteris ad illustrem dominum Baptistam de Matestis*, *De bello Ytalico* i la traducció de les obres aristotèliques *Etica*, *Politica* i *Oeconomica*, aquesta atribuïda a Aristòtil. LORENZO VALLA (1406-1457), humanista, filòsof, filòleg, gramàtic, historiador, hom troba sovint en les biblioteques dels barcelonins del segle XV la molt coneguda obra *De elegantia linguae latinae*. MAFFEO VEGIO (1407-1458), humanista, filòleg, pedagog, hom disposava de l'obra *De educatione liberorum et eorum claris moribus*, sobre l'educació global del nen, la formació del qual ha de basar-se en la persuasió i el foment de la passió pels estudis. MARCO POLO (1254-1324), conegut a Catalunya per l'obra a ell atribuïda *Il milione* o per la traducció catalana *Libre de les províncies*. MANFREDUS DE BELLOMONTE (segle XIII), prehumanista i gramàtic, autor d'*Expositio Donati de partibus orationis* o dita de forma genèrica *Tractatus grammaticae*. NICCOLÒ PEROTTI (1429-1480), humanista, considerat autor de les primeres gramàtiques de l'escola moderna, del qual hom posseïa *Ars grammatices*. PIER PAOLO VERGERIO (1370-1444), la figura més representativa de la cultura humanística a Pàdua en la primera meitat del segle XV. Conegut pedagog, autor de *De insignis moribus et liberalibus studiis liber*, dit també *De venditione librorum*. Autor d'un *Epistolari* present en algunes biblioteques barcelonines del segle XV. POGGIO BRACCIOLINI (1380-1459), autor d'un *Epistolari*, present en algunes biblioteques, i també de l'obra *Facetie* o *Liber facietarum*, col·lecció d'histories i acudits en què critica fets i costums dels frares. RAMBALDI BENVENUTO DE IMOLA (c. 1320-1338), personalitat cultural entre l'època medieval i l'humanisme, conegut sobretot pel seu comentari de la *Comedia* de Dant, *Comentum super Dantis Aligherii Comoediam*, en què demostra un bon coneixement de les obres dels autors clàssics i que també es trobava en biblioteques dels barcelonins del segle XV.²⁵

25. Vegeu G. M. CAPELLI, *El Humanismo Italiano. Un capítulo de la cultura Europea entre Petrarca y Valla*, Madrid: Alianza Editorial, 2007.

Els escolars, tant els de les escoles d'arts com els de les facultats d'arts, veien en la gramàtica no tan sols l'art d'expressar-se sinó també un camí vers la lectura i l'estudi dels clàssics, les edicions dels quals posseïen escolars i mestres, com hom pot veure en l'Apèndix. Aquí, en un segon bloc, apleguem les obres dels clàssics més significatives per a la lectura: CICERÓ (106-43 aC), *Orationes* s. *Epistolae*, *Paradoxa stoicorum*, *Questiones tusculanae*, *De officiis*, *De senectute*, *Rethorica*; DONAT (segle IV), *Comentarium in Terentium*; ESTACI (segle I), *Thebaides* s. *Thebais*; FLAVI JOSEP (37-100 dC), *De haebraica Antiquitate*; Horaci (65-8 aC), *Carmina*; ISOP (segle VI aC) – Phaedrus Augustuus Libertus (15 ac- 50 dC), *Fabulae*; JUVENAL (c. 67-c. 127dC), *Saturae I, II*; OVIDI (43 aC-17 aC), *De tristibus*, *Epistulae*; QUINTUS CURCIUS RUFUS (segle I), *De rebus gestis Alexandri Magni*; SALUSTI (86-34 aC), *Bellum Catalinae*, *Bellum Iuguratinum*, *Fragmenta Historiarum*, *Invectiva in Ciceronem*, *Epistola ad Caesarem*; SÈNECA (4 aC-65 dC), *Epistulae*; TERCENCI (c. 190-c. 150aC), *Adelphoe* i *Andria*; VALERI MÀXIM (s. I dC), *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*; VIRGILI (70-19 aC), *Aeneidos*.

La presència de les obres dels autors clàssics, en especial els llatins, en les biblioteques dels barcelonins del segle XV, registrada sobretot en la documentació notarial, demostra l'interès de mestres i escolars per aquests autors. De LUCIUS APULEIUS (c. 125-c. 180), *Aureus asinus* (*Metamorfoses*), *Apologia*, *Plató i la seva doctrina*, *De Deo Socratis*. D'ARISTÒTIL (384-322 aC) trobem quasi totes les obres de lògica o de l'*Organon*, la *Física* o obres naturals, la *Metafísica*, les *Ètiques* la *Política*, les retòriques i poètiques. De DECIMUS MAGNUS AUSONIUS (c. 310-395), poeta i retòric, l'obra *Versus in libros Suetoni*. De FLAVIUS BELLISSARIUS (c. 500-565), *De bello gotorum*. Els *Dístics* de CATÓ (segle III-IV). De GAIUS VALERIUS CATULLUS (87-57 aC), els seus poemes. De MARC TUL·LI CICERÓ (3 aC-43 aC), gairebé totes les obres conegudes en el segle XV. De CLAUDI ELIÀ o Claudius Aelianus (c. 175-c. 235), el *Liber de natura animalium*. De CLAUDIANUS, Claudius (c. 370-404), poeta nascut a Alexandria, les obres *In Eutripium* i *Panegyricus dictus Probino et Olybrio consulibus*. De DONAT o Aelius Donatus (segle IV), gramàtic i retòric, la seva *Vida de Virgili* i les dues parts de l'*Ars grammatica*, és a dir, l'*Ars minor* i l'*Ars maior*. D'ESOPUS (segle VI aC), les *Fàbules*, en les recopilacions de Fedrus. D'ESTACI o Statius, Plubius Papinus Statius (c. 45-c. 96), *Tebaida*, *Silvae* i *Achileid*. D'ESTRABÓ o Strabo (64/63 aC-19/24 dC), *Geografica*, en la traducció de Guarino de Verona. D'EUCLIDES de Megara (c. 325-c. 265 aC), l'obra *Els elements* o *Geometria*. De SEXT POMPEU FEST o Sextus Pompeius Festus

(fi del segle III), cèlebre gramàtic, el *De verborum significatione*, diccionari de frases i paraules. De FILOSTRATUS d'Atenes o Lucius Flavius Philostratus (160/170-c. 249), neopitagòric, les obres *Vides dels sofistes* i *Vida de Apolonio de Tiana*. De FLAVI JOSEP o Titus Flavius Iosephus (37-100 dC), les molt conegudes pels barcelonins del segle XV *De bello Iudaico* i *Antiquitates iudaicae*, dites també *Institutiones Iudaicae*, així mateix en traducció catalana. De FLORUS o Lucius Annaeus Florus (segles I-II), escriptor nascut a Hispània, l'*Epitome de gestis romanorum* en quatre llibres, veritable compendi de la història de Roma des de Ròmul fins a August. De FRONTÓ o Marcus Cornelius Fronto (100-170), gramàtic, retòric i advocat, el seu *Epistolari* i l'obra a ell atribuïda *De nominum verborumque necnon aliarum partium orationis differentiis tractaturi*. De GEL·LI o Aulus Gellius (125-180), l'obra *Noctes Atticae*. D'HIPÒLIT DE ROMA (c. 170-c. 236), el *Liber generationis* (vegeu *Patrologia Graeca*, v. 10). D'HOMER (segle VIII aC), l'*Eliada* i l'*Odisea*. D'HORACI o Quintus Horatius Flaccus (65 aC-8 aC), el principal poeta líric i satíric en llengua llatina, les seves *Sàtires*, les *Odes*, les *Epistolae*, d'entre les quals és citada la molt coneguda *Epistola ad Pisones*, on són exposats els principis de la preceptiva literària. De JULI CÈSAR (100 aC-44 aC), *De bello gallico*. De JUVENAL o Decimus Iunius Iuvenalis (60-128), les *Saturae* o *De satiris* o *Satirarum libri quinque*. De JUSTÍ o Biondus Flavius Iustinus (c. 100/114-162/168), les obres *Apologia* i *Diàleg amb Trifó*. De LACTANCI o Luci Cecili (o Celi) Firmià Lactanci (c. 245-c. 325), les obres *De opificio Dei*, *De ira Dei*, *Institutiones divinae* o *De divinis institutionibus adversus gentiles* o *Contra gentiles* i *De mortibus persecutorum*. Del grec DIÒGENES LAERCI (segle III aC), el *De vita et moribus philosophorum*, obra sobre les vides, opinions i sentències de filòsofs il·lustres des dels presocràtics fins a Sextus Empiricus. De TITUS LIVI (59 aC-17 dC), el molt llegit *Ab urbe condita* o *Decade* sobre la història de Roma. Del poeta LUCÀ o Marcus Annaeus Lucanus (39 dC-65 dC), el poema *Farsalia*, epopeia en deu cants sobre la guerra civil. Del gramàtic MACROBIUS (395-423), el comentari al llibre *De sompno Scipionis* o *Liber super somnium Scipionis* de Ciceró. De NEVI o Cneus Nevius (261 aC-201 aC), autor de tragèdies, comèdies i obres èpiques, el *Poenicum bellum* o *De bello punico*. D' OROSSI o Paulus Orossius (c. 383-c. 420), *Historiae adversus paganos*, *Commonitorium* (en defensa seva) i *Liber apogeticus*. D' OVIDI o Publius Ovidius Naso (43 aC-17 dC), gairebé totes les seves obres: *De remedio amoris* o *Remedia amoris*, *Metamorfoseon*, *De vetula*, *Epistolae ex Ponto*, *De arte amandi*, *Tristia*, *Fasti*, *De medicamine faciei*, etc. De PAL·LADI o Rutilius Taurus Emilianus Palladius (segle IV), *De agri-*

cultura, obra de referència fins al segle XV. De PERSI o Aulus Persius Flaccus (34-62 dC), les *Saturae* i *Practica dictatorie et oratorie*. De PLATÓ (428-347 aC), *Gorgias*, un dels seus diàlegs sobre retòrica. Del comediógraf PLAUTE o Titus Maccius Plauto (254 aC-184 aC), les seves comèdies. De PLINI EL JOVE o Caius Plinius Caecilius Secundus (61-c. 113), les seves *Epistolae*. De PLINI EL VELL o Gaius Plinius Cecilius Secundus (23-79), la molt citada *Naturalis historia*. Del grec PLUTARC (c. 50/46-c. 120), les *Vides paral·leles*, biografies de grecs i llatins. De POMPONIU MELA († 45), tractadista científic, el *De situ orbis*, dita també *Cosmographia*. Del filòsof grec PORFIRI o Porfirius (232-304), *Introductio in Praedicamenta*, comentari de l'obra *Categories* d'Aristòtil, dita també *Isagoge*, segons la traducció al llatí feta per Boeci. De PROBO EMILI o Probus Aemilius (segle IV), *Liber de vita excellentium imperatorum*, que és en realitat obra de Corneli Nepot (94-24 aC). De PROPERCI o Sextus Propertius (47 aC-15 aC), poeta satíric, les seves *Elegies*. Del poeta hispà PRUDENCI o Aurelius Prudentius Clemens (348 dC-c. 410), el poema alegòric *Psychomachia*. De QUINTILIÀ o Marcus Fabius Quintilianus (Calahorra, c. 39-c. 95), retòric i pedagog, *De Institutione oratoria*, sobre la teoria pedagògica, de gran influència en l'humanisme i el Renaixement, les seves *Epistolae*, dites també *Letres de Farahó*, i l'obra atribuïda *Declamationes*. De CURCI RUF o Quintus Curtius Rufus (segle I), l'obra *Historiae Alexandri Magni*, que influí en l'*Alexandreis* de Gautier de Chatillon. De Salusti o Gaius Sallustius Crispus (80 aC-34 aC), *De coniuratione Catilinae* o *Bellum Catilinae* i *Bellum Iugustinum*. Del molt llegit SÈNECA o Lucius Annaeus Seneca (4 aC-65), gairebé totes les seves obres conegudes. De SERVI o Maurus Servius Honoratus (segle IV), els seus comentaris sobre Virgili i *Ars grammaticae*, una glosa sobre l'obra de Donat. De SOLINUS o Caius Iulius Solinus (segle III), l'obra *De mirabilibus mundi*. De SUETONI o Gaius Suetonius Tranquillus (70-c. 126), l'obra *De vita Caesarum*. Del comediógraf TERCENCI o Publius Terentius Afer (195/185-159 aC), les *Comediae*. De l'historiador grec TUCÍDIDES (c. 460-c. 396 aC), *Històries de la guerra del Peloponès*. De VALERI MÀXIM o Valerius Maximus (segles I aC-I dC), l'obra *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*, present en moltes biblioteques dels barcelonins del segle XV. De VEGECI o Flavius Vegetius Renatus (segle IV), l'obra *De re militari*, dita també *Epitoma rei militaris*. De VIRGILI o Publius Vergilius Maro (70 aC-19 aC), gairebé totes les obres conegudes. De l'historiador grec XENOFONT (431 aC-354 aC), les obres *Anàbasi*, *Ciropèdia* i *Hel·lèniques*.

En el tercer grup posem els llibres que fan referència a «la lògica, la física, la metafísica»:²⁶ ALBERT EL GRAN (segle XIII), *Física, Metaphisica*; ALBERT DE SAXÒNIA (segle XIV), *Logica*; els textos de la *Logica vetus* i els de la *Logica nova*, amb comentaris diversos, i altres obres d'Aristòtil (segle IV aC): *De anima, De animalibus, De insomniis, De iuventute et senectute, De longitudine et vitae brevitate, De memoria et reminiscentia, De respiratione, De sensu et sensilibus, De per somnum divinatione, De somno et vigilia, De vita et morte, Ethica, Liber Alencorum et Topicorum, Metaphisica, Oeconomicae, Philosophia, Phisica, Politicae, Posteriora Analytica*; GIL DE ROMA o Egidius de Roma (segles XIII-XIV), tractats de lògica i comentaris a *Libri naturales* d'Aristòtil i altres; JOAN VEDITOR o Iohannes Versorius (segle XV), *Sobre los Phísics* i *Sobre lo libre de ànima*; MESTRE PAGÈS o Joan Pagus o la Page (segle XIII), *Sobre la Logica Vetus*; PERE HISPÀ o Petrus Hispanus (segle XIII), *Summulae logicales* o *Tractats o Tractats de lògica i Modernitats logicals* (segona part de les *Summulae*); PORFIRI (segles III-IV), *Isagoge*; RAMON LLULL (segle XIII), *Nova lògica* i altres obres; etc.

En l'Apèndix documental que segueix hem aplegat tan sols el contingut d'aquells documents en què consten llibres en poder d'estudiants i mestres i les obres i/o els autors, inclosos els clàssic i els humanistes, que hom podia llegir en escoles de gramàtica i d'arts i també en la Facultat d'Arts de Barcelona en el segle XV.

26. Vegeu A. N. PRIOR, *Historia de la lògica*, Madrid: Tecnos, 1976. I. M. BOCHENSKI, *Historia de la lògica formal*, Madrid: Gredos, 1966.

APÈNDIX DOCUMENTAL

Libres i arts liberals en programes escolars i biblioteques d'escolars i mestres del segle xv

[N.B.: Les notes on consten els protocols que contenen els documents en ús en aquest treball
les posem a la fi del quadre que segueix per tal de preservar-ne la unitat]

<i>Data</i>	<i>Noms</i>	<i>Categoria</i>	<i>Llibres</i>	<i>Finalitat</i>	<i>Docs.</i>
1404/03/20	Doy, Joanet	Escolar	-Salms	Escola	1 ¹
1406/12/04	Coma, Joanet sa	Estudiant d'arts	-Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i> - <i>Mestra de Leyda, Mestre de Lleida</i>	Escola	2 ²
1410/06/13	Tortós, Nicolau	Estudiant d'arts	-Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i>	Ensenyament a casa	3 ³
1411/01/03	Caular, Blasi	Escolar	- <i>Breviari</i>	Escola	4 ⁴
1416/10/13	Relat, Gispertó	Estudiant d'arts	-Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i>	Ensenyament a casa	5 ⁵
1416/10/23	Roca, Joan	Estudiant d'arts	- <i>Lectura de lògica</i> - <i>Mestre Guàrdia</i> -Henricus de Coesfeldia (s. XIV), <i>Lectura super Tractatus Petri Hispani = Lectura de Tractats</i> -Donatus (s. IV), <i>De partibus orationis = Ars minor = Parts</i> ; -Guarinus Veronensis (1374-1460), <i>Regulae grammaticales = Regles</i> ; -Ps.-Cato (s. III), <i>Disfthica = Cató</i> ; -Bernardus de Morval (s. XII), <i>Contemptus</i> (en un v.).	Escola	
1419/05/12	Relat, Gispertó	Estudiant d'arts	- <i>Hores de Santa Maria e de la Creu</i>	Escola	6 ⁶
1420/02/02	Església de Piera	Estudiant d'arts	-Ramon Llull (1232/33-1315/16), <i>Ars magna</i> -Eberhardus Bethuniensis (s. XII-1212), <i>Gracicismus</i>		7 ⁷
1422/10/12	Cellarer, Ramon	Escolar	- <i>Psalmis Vespitals</i> -Donatus (s. IV), <i>De partibus orationis = Ars minor = Parts</i> ; -Guarinus Veronensis (1374-1460), <i>Regulae grammaticales = Regles</i> -Ps.-Cato (s. III), <i>Disfthica = Cató</i> ; -Bernardus de Morval (s. XII), <i>Contemptus</i> (en un v.).	Escola	8 ⁸
1423/11/25	Guillem, Pere	Estudiant d'arts	- <i>Lectura de Doctrinal</i>	Escola	9 ⁹
1425/04/21	Pi, Francesc	Estudiant d'arts	-Ramon Llull (1232/33-1315/16), <i>Ars magna</i> -Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i>	Escola	10 ¹⁰

<i>Data</i>	<i>Noms</i>	<i>Categoria</i>	<i>Libres</i>	<i>Finalitat</i>	<i>Docs.</i>
1425/10/04	Gallissà, Pere, 21 a.	Estudiant d'arts	- Ps.-Cato (s. III), <i>Disticha = Cató</i> - Bernardus de Morval (s. XII), <i>De contemptu mundi</i> - Eberhardus Bethuniensis, (s. XII-1212), <i>Graccismus</i> - <i>Proverbum minus</i> - Matheus Vindocinensis (s. XII-XIII), <i>Thobias = Tobias</i> - Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i> - Gualterius de Castillione (c. 1160-1202), <i>Alexander s. Alexandreis</i> - <i>Proverbum maius</i>	Societat escola de gramàtica. Llibres de text	11 ¹¹
1429/06/09	Català, Jordi, 20 a.	Estudiant d'arts	- <i>Psalterium amb la glossa ordinària</i> - <i>Diornale glossat</i>	Escola	12 ¹²
1429/09/17	Saura, Bartomeu	Estudiant d'arts	- <i>Sixè amb la glossa ordinària</i>	Venda a llibreter	13 ¹³
1429/11/19	Hom, Francesc, 9 a.	Escolar	- <i>Psalms vesprals</i>	Escola: per aprendre a llegir	14 ¹⁴
1430/02/04	Garcia, Joan	Estudiant d'arts	- Llorenç d'Orléans (s. XIII), <i>Liber vitiorum et virtutum s. Somme le Roi</i> - Francesc Eiximenis (c. 1340-1409), <i>Vita Christi</i>	Donació [de l'oncle eremita]	15 ¹⁵
1431/10/27			- Donatus (s. IV), <i>De partibus orationis = Ars minor = Paris</i> - Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i>	Escoles Majors de Barcelona. Llibres de text	16 ¹⁶
1434/01/04	Vaccarisses, Gabriel	Escolar	- <i>Breviari</i> - <i>Diurnal</i> - Guu de Montroquer (s. XIV), <i>Manipulus curatorum</i>	Llegat testamentari	17 ¹⁷
1435/03/12	Font, Joan sa	Estudiant d'arts	- Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i>	Compra per a l'estudi	18 ¹⁸

<i>Data</i>	<i>Noms</i>	<i>Categoria</i>	<i>Libres</i>	<i>Finalitat</i>	<i>Docs.</i>
1436/09/18	Ferrer, Pau	Estudiant d'arts	-Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i>	Llegat testamentari	19 ¹⁹
1437/10/26	Salavert, Antoni		-Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i>	Compra per a l'estudi	20 ²⁰
1439/06/23	Clarís, Pere	Estudiants: Escola de Mestre Ramon Llull	-Ramon Llull (1232/33-1315/16), <i>De sis mil proverbis</i> -Bernardus Claraevallensis (1090-1153), <i>Liber de bene modo vivendi ad sororem</i> = <i>Monitiones Bti. Bernardi ad Sororem</i> -Innocentius III (1160/61-1216), <i>Commentarium in septem psalmos paenitentiales</i> = <i>Innocent super septem psalmos</i> -Ramon Llull (1232/33-1315/16), <i>Llibre d'home</i>	Llegat testamentari de prevere exestudiant de l'Escola de Mestre Ramon Llull	21 ²¹
1339/08/03	Bartomeu, Bernat	Mestre	-Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i>	Biblioteca:	22 ²²
1439/08/18		d'escolars	-Petrus Hispanus (1210-1277), <i>Summulae logicae s. Tractatus logicae</i> = <i>Tractats</i> [4 peces]	inventari i encant	
1439/10/27			-Henricus de Coesfeldia (s. xiv), <i>Lectura super Tractatus Petri Hispani</i> = <i>Lectura de Tractats</i> (2 peces) -Donatus (s. iv), <i>De partibus orationis</i> – <i>Ars minor</i> = <i>Parts</i> ; -Guarimus Veronensis (1374-1460), <i>Regulae grammaticales</i> = <i>Regles</i> ; -Ps.-Cato (s. iii), <i>Disticha</i> = <i>Cató</i> ; -Bernardus de Morval (s. xii), <i>Contemptus</i> (en un v.). -Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i> - <i>Saltiri</i> - <i>Regles de Sant Tomàs</i> - <i>Notes de Calatru</i> = <i>Notes de gramàtica</i> - <i>Mestre Guàrdia</i> -Matheus Vindocinensis (s. xii-xiii), <i>Thobias</i> = <i>Tobias</i> -Lectura de Doctrinal -Notes de gramàtica -Eberhardus Bethuniensis (s. xii-1212), <i>Graccismus</i> = <i>Abrehart, Abraat</i> (2 peces)		

<i>Data</i>	<i>Noms</i>	<i>Categoria</i>	<i>Libres</i>	<i>Finalitat</i>	<i>Docs.</i>
1441/11/18	Pascasi, Ponç	Estudiant d'arts	<ul style="list-style-type: none"> -<i>Psalterium</i> -<i>Martí Dalanata</i> -<i>Regles de Doctrinal</i> -Petrus Hispanus (1210-1277), <i>Summulae logicales s. Tractatus logicae = Logica</i> -Donatus (s. IV), <i>De partibus orationis – Ars minor = Parts</i>; + -Guarinus Veronensis (1374-1460), <i>Regulae grammaticales = Regles</i> (en un v.) -Andreas Alabat, <i>Opus grammaticale = Gramatica</i>: “Ad habendum aliqualem notitiam”, ACA, Ripoll 153, s. XIV -Gualterius Aesculanus (s. XII), <i>Speculum artis grammaticae</i> -Iohannes de Ianua (s. XIII), <i>Summa grammaticalis quae vocatur Catholicon</i> -<i>Biblia</i> -<i>Notes de Calatihu = Notes de gramàtica</i> -Iohannes de Garlandia (c. 1195-1272), <i>Liber accentuum</i> -<i>Llibre de lògica</i> -<i>Art de dictar</i> -Porphirius, Porfiri (232-305), <i>Isagoge = Porfiri</i> -Theodolus, Theodoret (s. V), <i>Ecloga</i>: “Etiopum terras” + -Gualterius de Castillione (c. 1160-1202), <i>Alexander s. Alexandreis = Històries d’Alexandre</i> (en 1 v.) -Joan Pagus [o la Page] (s. XIII) = <i>Mestre Pagès sobre la Lògica Veylla</i> -<i>Qüestions de Lògica Veylla</i> -<i>Lectura de Doctrinal</i> -Gualterius de Castillione (c. 1160-1202), <i>Alexander s. Alexandreis = Alexandre</i> -<i>Libre de dictats</i> -<i>Lectura de Doctrinal</i> (en 2 v.) -<i>Lectura sobre lo libre dels físichs</i> -<i>Biblia</i> 	Llegat [de l'oncle prevere]: no es podran alienar	23 ²³
	Pascasi, Joan	Estudiant d'arts			

<i>Data</i>	<i>Noms</i>	<i>Categoria</i>	<i>Libres</i>	<i>Finalitat</i>	<i>Docs.</i>
			- Ps.-Cato (s. III), <i>Disthica = Cató</i> + - Bernardus de Morval (s. XII), <i>Contemptus</i> (en un v.). - Ovidius (43 aC-17 aC), <i>De tristibus</i> = - Seneca (4 aC-65pC), <i>Epistolae</i> - Ovidius (43 aC-17 aC), <i>De remedio amoris</i> - <i>Dits dels filòsofs</i> - <i>Saltiri</i> - Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i> - <i>Proverbia grammatice</i>		
1447/06/09	Ponç, Antoni Penya, Guillem	Mestre d'escoles Estudiant	- Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i> [2]	Propietari Robatori	24 ²⁴
1449/03/06	Falgars, Bartomeu	Estudiant d'arts	- Donatus (s. IV), <i>De partibus orationis = Ars minor = Paris</i> - Matheus Vindocinensis (s. XII-XIII), <i>Thobias = Tobias</i>	Per a ús del mestratge de gramàtica a casa dels alumnes	25 ²⁵
1449/04/24	Guerau, Joan	Teòleg i filòsof moral	- Aristoteles (384-322 aC), <i>Ethica = Ètiques d'Aristòtil</i>	Ensenyar a nois de Barcelona i de fora	26 ²⁶
1450/07/04	Ponç, Antoni Solsona, Jaume	Mestre d'escoles Batxiller en arts i mestre	- Aristoteles (384-322 aC), <i>Posteriora Analytica</i> - Aristoteles (384-322 aC), <i>De sensu et sensibilibus, De memoria et remiscentia, De somno et vigilia, De insomniis, De somnum divinatione, De longitudine et viate brevitate, De inventute et senectute, De vita et morte, De respiratione = Parva naturalia</i> - Psd.-Boethius (s. XIII), <i>De scolarium disciplina</i> - Priscinaus (s. VI), <i>Institutiones grammaticae, l. I-XVI = Precia major</i>	Llegat a Antoni Ponç per Jaume Solsona. Escrits per ell	27 ²⁷
1455/01/01	Febrer, Francesc	Estudiant d'arts	- <i>Hores de Santa Maria</i>	Llegat	28 ²⁸

<i>Data</i>	<i>Noms</i>	<i>Categoria</i>	<i>Libres</i>	<i>Finalitat</i>	<i>Docs.</i>
1455/07/08	Serra, Jaume	Mestre en arts	- <i>Vetus logica</i> - Aristoteles (384-322 aC), <i>Analthica, Topica, Elencha</i> - Ramon Llull (1232/33-1315/16), <i>Nova logica</i> - Porphirius (232-305), <i>Isagoge = Isagoge de Porfiri</i> - Aristoteles (384-322 aC), <i>Libri naturales: De anima, De animalibus</i> - Petrus Hispanus (1210-1277), <i>Summulae logicales s. Tractatus logicae = Tractatus Logice de Pere Hispa</i> - Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i> - <i>Proverbum maius</i> - <i>Proverbum minus</i> - Ps.-Cato (s. III), <i>Disthica = Cató</i> (2 peces) - Bernardus de Morval (s. XII), <i>Bernat de Morval, De contemptu mundi</i> - Matheus Vindocinensis (s. XII-XIII), <i>Thobias = Tobias</i> - Gualterius de Castillione (c. 1160-1202), <i>Alexander s. Alexandreis</i> - Eberhardus Bethuniensis (s. XII-1212), <i>Graecismus</i>	Escoles d'arts -societat. Llibres de text	29 ²⁹
1460/01/31	Riglós, Joan	Mestre d'escolars	- Franciscus de Mayronis (c. 1280-1327), <i>Super quatuor libros sententiarum</i> - Egidius de Roma (c. 1246-1316), <i>Commentum super De anima</i> - Aristoteles (384-322 aC), <i>Topica et Elenchi</i> - Egidius de Roma (c. 1246-1316), <i>De regimine principum</i> - Bernardus Claraevallensis (1090-1153), <i>Liber de diligendo Deo = De diligendo Deum</i> - Flavius Iosephus (37-100), <i>De hebraica Antiquitate</i>	Robats a la biblioteca del convent del Carmel de Barcelona per Joan Rigós. Varen ser portats a Saragossa	30 ³⁰
1460/03/19	Belloc, Pere	Estudiant d'arts	- <i>Lectura logicae d'en Morell</i>	Per a ús de Pere Belloch. Comprats a Simon Pla, estudiant d'arts	31 ³¹

<i>Data</i>	<i>Noms</i>	<i>Categoria</i>	<i>Llibres</i>	<i>Finalitat</i>	<i>Docs.</i>
1460/08/09	Palau, Esteve	Escolar	-Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i>	Llegat testamentari	32 ³²
1461/01/09	Belloe, Pere	Estudiant d'arts	- <i>Lectura logice</i>	Per a ús d'estudiant d'arts, comprats a Jaume Ros, estudiant d'arts	33 ³³
1461/05/08	Ferrer, Joan Ramon	Escolar	- <i>Baceroles</i> - <i>Vesprals</i> -Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i> -Donatus, Aelius Donatus (s. iv), <i>De partibus orationis</i> – <i>Ars minor</i> = <i>Paris</i> -Marcus Tullius Cicero (106-43 aC), <i>Rethorica</i> -Petrus Hispanus, Joan XXI (1210-1277), <i>Summulae logicales</i> s. <i>Tractatus logicae</i> = <i>Tractatus</i> (2) -Henricus de Coesfeldia (s. xiv), <i>Lectura super Tractatus Petri Hispani</i> = <i>Lectura de Tractatus</i> -Marcus Tullius Cicero (106-43 aC)	Pagament dels llibres pels tutors en les tres etapes dels seus estudis	34 ³⁴
		Estudiant d'arts	- <i>Metafisica</i> - <i>Codi</i> - <i>Inforsada</i> - <i>Digesta Nova</i> - <i>Voluntum</i> - <i>Digesta Vella</i> - <i>Dret de la Terra</i>		
		Estudiant de dret			

<i>Data</i>	<i>Noms</i>	<i>Categoria</i>	<i>Libres</i>	<i>Finalitat</i>	<i>Docs.</i>
1461/07/21	Ros, Jaume	Estudiant d'arts i teologia	-Gerardus Magnus (1330-1384), <i>Doctrinale puerorum cum glossa</i> = <i>Geralt sobre lo Doctrinal</i> -Eberhardus Bethuniensis (s. XII-1212), <i>Graecismus</i> + Glosa: <i>Nicholaus Trivet s. Triveth, OP (+1350), Graecismus cum glossa</i> = <i>Abraart ab la Lectura</i> (3 peces) -Porphirius (232-305), <i>Isagoge</i> = <i>Lògica sobre lo Porfiri</i> -Aristoteles (384-322 aC), <i>Philosophia</i> -Sulpicius Verulanus, <i>De moribus in mensa servandis</i> = <i>De mense doctrina</i> (2 peces) -Petrus Blasensis (c. 1135-c. 1212), <i>Libellus de arte dictandi</i> = <i>Pere Blasench</i> -Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i> -Eberhardus Bethuniensis (s. XII-1212), <i>Graecismus</i> + Glosa: <i>Nicholaus Trivet s. Triveth, OP (+1350), Graecismus cum glossa</i> = <i>Lectura sobre lo Abraart</i> - <i>Lectura de doctrinal</i> -Matheus Vindocinensis (s. XII-XIII), <i>Thobias</i> = <i>Tobias</i> -Henricus de Coesfeldia (s. XIV), <i>Lectura super Tractatus Petri Hispani</i> = <i>Libre sobre los Tractats de lògica</i> -Priscianus (s. V-VI), <i>Institutiones Grammaticae</i> , I. XVII-XVIII s. <i>Priscianus minor</i> = <i>Precià menor</i> -Boetius (c. 480-524/25), <i>De consolatione</i> = <i>Boeci, de Consolacio</i> -Donatus (s. IV), <i>Comentarium in Terentium</i> = <i>Lectura sobre lo Terenci</i> -Aristoteles (384-322 aC), <i>De animalibus</i> -Donatus (s. IV), <i>De partibus orationis</i> = <i>Ars minor</i> = <i>Paris</i>	Llibres en garantia de violari	35 ⁵
1462/10/22	Serra, Antoni	Estudiant d'arts	-Donatus (s. IV), <i>De partibus orationis</i> = <i>Ars minor</i> = <i>Paris</i>	Llegat d'un prevere	36 ⁶
1463/05/08	Berenguer, Bartomeu	Escolar de la Seu	- <i>Breviari</i>	Llegat	37 ⁷

<i>Data</i>	<i>Noms</i>	<i>Categoria</i>	<i>Libres</i>	<i>Finalitat</i>	<i>Docs.</i>
1464/02/17	Brunat, Antoni	Mestre d' escolars	- Boetius (c. 480-524/25), <i>De consolacione</i> = <i>Boeci, de Consolacio</i>	Prestatari	38 ³⁸
1464/11/07	Julia, Pere	Estudiant d' arts	- <i>Breviari</i> - <i>Diurnal</i> - Tots els llibres	Llegat de prevere, oncle	39 ³⁹
1465/09/04	Malla, Andreu	Estudiant d' arts	- Guido de Columna (s. xiii), <i>Historia destructionis Troiae</i> - <i>trad.</i> : Jaume Conesa (c. 1320-c. 1390), <i>Histories troianes</i>	Comanda per a la lectura	40 ⁴⁰
1465/09/29	Ferrer, Joan	Mestre de les Escoles Majors de Barcelona	- Laurentius Valla (1407-1457), <i>Elegantiae lingae latinae</i> = <i>Elegantiae de Laurentius de Valla</i> - Aristoteles (384-322 aC), <i>Politicae</i> = <i>Politica d' Aristòtil</i>	Prestatari (pertanyents al llibreter major del rei)	41 ⁴¹
1465/12/15	Andreu, Joan	Estudiant d' arts	- Cicero (106-43 aC), <i>De officiis</i> = <i>De officiis de Ciceró</i> - Cicero (106-43 aC), <i>De senectute</i> = <i>Ciceró, De senectute</i> - Cicero (106-43 aC), <i>Ciceró, Paradoxa stoicorum</i> = <i>Paradoxes</i> - Salustius (86-34 aC), <i>Bellum Catalinae</i> , <i>Bellum Jugurthinum</i> , <i>Fragmenta Historiarum</i> , <i>Invectiva in ciceronem</i> , <i>Epistola ad Caesare, I et II</i> , = <i>Salusti</i> - Salusti (vide supra) - Terenci (195/185-159 aC), <i>Andria</i> , <i>Adelphoe</i>	Llegat	42 ⁴²
1466/01/31	Torroella, Miquel	Mestre d' escolars	- Valerius Maximus (s. I pC), <i>Factorum et dictorum memorabilium libri novem</i>	Escrits de sa mà Comandatarí	43 ⁴³

Data	Noms	Categoria	Llibres	Finalitat	Docs.
1466/04/07	Teixidor, Andreu	Estudiant d'arts clergue	- Seneca (4 aC – 65 pC), <i>Epistulae</i> = <i>Sèneca, Epístoles de Sèneca</i> - <i>Lectura de Doctrinal</i> - Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i> - Gualterius de Castillione (c. 1160-1202), <i>Alexander s. Alexandreis</i> - Eberhardus Bethuniensis (s. XII- 1212), <i>Graecismus</i> = <i>Ebreart</i> - Henricus de Coesfeldia (s. XIV), <i>Lectura super Tractatus Petri Hispani</i> = <i>Lectura de Lògica Petri Hispani</i> (2 peces) - Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i> - Boetius (c. 480-524/25), <i>De consolatione</i> = <i>De consolatione</i> - Donatus (s. IV), <i>De partibus orationis</i> – <i>Ars minor</i> = <i>Paris</i> ; + - Guarinus Veronensis (1374-1460), <i>Regulae grammaticales</i> = <i>Regles</i> (en un v.) - Petrus Lombardus (c. 1100-1160), <i>Sententiarum libri quatuor</i> = <i>Mestre de Sentències</i> - Ramon Llull (1232/33-1315/16), <i>De venatione substantiae, accidentis et compositi</i> - Aristoteles (384-322 aC), <i>Phisica</i> = <i>Los Phisichs</i> - Aristoteles (384-322 aC), <i>Ethica</i> = <i>Aristòtil, les Ètiques</i> , - <i>Evangelis</i> - <i>Notes de gramàtica</i> (3 peces) - Godofredus de Vinosalvo (s. XII-XIII), <i>Poetria nova</i> = <i>Poetria de Granfet</i> - Iohannes de Iauua (s. XIII), <i>Summa grammaticalis quae vocatur Catholicon</i> = <i>L'art de Catholicon</i> - <i>Saltiri e Breviari</i> - <i>Lectura sobre los Phisichs</i> - Petrus Hispanus (1210-1277), <i>Summulae logicales s. Tractatus logicae</i> = <i>Tractats de lògica</i> (2 peces) - <i>Hores de nostra Dona e officii de mortis, amb Compter e Canticum Gradum</i> - <i>Breviari de regle mitjana del bisbat de Barcelona</i>	Inventari de la biblioteca d'un estudiant d'arts i clergue	44 ^{ff}

<i>Data</i>	<i>Noms</i>	<i>Categoria</i>	<i>Libres</i>	<i>Finalitat</i>	<i>Docs.</i>
1477/01/27	Negre, Joan	Estudiant d'arts Soci d'impressor	-Aristoteles (384-322 aC), <i>Ethica = Etiques d'Aristòtil</i> -Aristoteles (384-322 aC), <i>Oeconomiae = Econòmiques d'Aristòtil</i> -Aristoteles (384-322 aC), <i>Politicae = Politiques</i>	Impressió dels llibres	45 ⁴⁵
1477/10/09		Mestres i lectors Escoles Majors	-Donatus (s. IV), <i>De partibus orationis – Ars minor = Paris</i> -Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i>	Llibres de text	46 ⁴⁶
1481/02/22	Ferrer, Joan	Mestre en arts Regent Escoles Arts de Barcelona	-Aristoteles (384-322 aC), <i>Philosophia = Filosofia natural d'Aristòtil</i> - <i>Responsions als objectes fets contra St. Tomàs</i> - <i>Sobre la Metaphísica de St. Thomàs</i>	Garantia en la venda d'un violari	47 ⁴⁷
1483/08/06	Labarola, Bartomeu	Estudiant d'arts i medecina	- <i>Hores de Nostra Dona</i>	Soci estampador de llibres	48 ⁴⁸
1483/08/12	Mauris, Jaume	Estudiant d'arts	-Matfre Ermengaud de Béziers (1288-1322), <i>Breviari d'amor = Breviari d'amors</i>	Venedor	49 ⁴⁹
1484/07/03	Bonany, Joan	Estudiant d'arts	- <i>Decretales</i>	Violari	50 ⁵⁰
1485/06/23	Ferrer, Joan	Mestre d'escolars	-Alfons X de Castella (1221-1284), <i>Tabulae alfonsinae = Alfonsina</i> (2 peces) -Aristoteles (384-322 aC), <i>Ethica = Ethica d'Aristòtil</i> -Vergilius (70-19 aC), <i>Eneydos</i> -Quintus Curcius Rufus (s. I), <i>De rebus gestis Alexandri Magni</i> -Antonius Nebricensis (1441-1522), <i>Grammatica = Gramàtica Nova</i> -Petrus Hispanus (1210-1277), <i>Summulae logicales s. Tractatus logicae = Tractatus</i> (2 peces) -Johannes de Ianua (s. XII), <i>Summa grammaticalis quae vocatur Catholicon</i>	Comprats al monestir de Sant Jeroni de la Murtra	51 ⁵¹
			-Anònim, <i>De arte grammaticae = Comentum super modo significandi</i> - <i>Thesaurus philosophie naturalis</i> -Status (s. I), <i>Thebaides s. Thebais = Poetria Stacii</i> - <i>"Epitaphium"</i>		

Data	Noms	Categoria	Llibres	Finalitat	Docs.
			-Egidius de Roma (c. 1246 – 1316), <i>Commentum super De anima</i>		
			- Juvenalis (c. 67-c. 127), <i>Saturae I = Juvenal</i>		
			- Juvenalis (c. 67-c. 127), <i>Saturae II = Juvenal</i>		
			-Leonardus Brunus Aretinus (c. 1370 -1444), <i>Epistolarum libri VIII = Epistole Leonardi</i>		
			-Albertus de Saxonia (c. 1320-1390), <i>Logica</i>		
			-Iohannes Versorius (+ c. 1482), <i>Questiones iuxta textum De anima = Sobre lo libre De anima</i>		
			-Iohannes Versorius (+1480/85), <i>Questiones de Versori sobre los fisichs, "Circa primum"</i>		
			-Aristoteles (384-322 aC), <i>Ethica = Ethica d' Aristòtil</i>		
			-Donatus (s. iv), <i>Comentarium in Terencium = Donatus in Terencio</i>		
			-Albertus Magnus (c. 1200-1280), <i>Methaphisica</i>		
			-Aristoteles (384-322 aC), <i>Philosophia = Aristòtil</i>		
			-Boetius (c. 480-524/25), <i>De consolatione = Boeci de Consolacio</i>		
			-Anthonius de Raudo (+ 1455), <i>Super ymitationes eloquencie</i>		
			-Maurus Servius Honoratus, (s. iv), <i>Commentarii in Vergilii Aeneidos libros = Servi sobre lo Virgili</i>		
			-Egidius de Roma (c. 1246-1316), <i>Super libros posterioriorum</i>		
			-Terentius (c. 190-c.150), <i>Andria: "Sororem falso"</i>		
			-Cicero (106-43 aC), <i>Questiones tusculanae = Questiones tusculanes</i>		
			-Horatius (65-8 aC), <i>Carmina = Orasi</i>		
			-Egidius de Roma (c. 1246-1316), <i>Commentum super De anima</i>		
			- <i>Lectura de Peris sobre los fisichs</i>		
			- <i>Textus fisicorum cum comento</i>		
			-Boetius (c. 480-524/25), <i>De consolatione + Glosa: Nicholaus Travet s. Triveth (+1350) = Boeci, de Consolacio ab la glossa de Travet</i>		
			-Gasparino Barzizza (+ c. 1360), <i>Commentarium in Senecae Epistula morales ad Lucilium = Gaspari sobre algunes epistoles de Senecha</i>		

<i>Data</i>	<i>Noms</i>	<i>Categoria</i>	<i>Llibres</i>	<i>Finalitat</i>	<i>Docs.</i>
1485/12/02			-Joan Serra (s. xv), <i>Grammatica = Gramàtica de Joan Serra</i> -Joan Serra (s. xv), <i>Rethorica = Retòrica de Joan Serra</i> -Ramon Llull (1232/33-1315/16), <i>Arbre de ciència</i>	Estampació de llibres per a estudiants	52 ⁵²
1489/02/10	Tortosa, Gabriel	Estudiant d'arts	- <i>Diurnal</i>	Soci per a la venda de llibres d'estampa	53 ⁵³
1491/02/26	Malleu, Francesc	estudiant	-Terentius (c. 190-c.150), <i>Adelphoe</i> -Vergilius (70-19 aC), <i>Aeneidos</i> -Salustius (86-34 aC), <i>Bellum Catalinae, Bellum Iugurthinum, Fragmenta Historiarum, Invectiva in ciceronem, Epistola ad Caesare, I et II = Salusti</i>	Inventari de les despeses fetes durant la tutoria d'un estudiant	54 ⁵⁴
1493/06/08	Aguilar, Jeroni Escardó, Pere Masó, Bernat	Estudiants de dret	- <i>Dialogus Instituta</i>	Contracten Gabriel Verdagner, batxiller en dret, per a la lectura [estudi] del llibre	55 ⁵⁵
1496/06/05	Miquel, Joan, 6 o 7 a.	escolar	-Llibres de gramàtica, lògica, dret - <i>Breviari</i>	Llegat de llibres per a estudiar	56 ⁵⁶
1497/04/24	Societat		-Antonius Nebricensis (1441-1522), <i>Grammatica</i> (500 peces)	Estampació de llibres per a estudiants	57 ⁵⁷

<i>Data</i>	<i>Noms</i>	<i>Categoria</i>	<i>Libres</i>	<i>Finalitat</i>	<i>Docs.</i>
1498/03/28	Mir, Gaspar Vernet, Antoni	llibreters	-Antonius Nebricensis (1441-1522), <i>Grammatica</i> = <i>Nebrija, Brixes</i> (6 peces) -Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i> (12 peces) -Donatus (s. iv), <i>De partibus orationis</i> – <i>Ars minor</i> = <i>Paris</i> (24 peces) - <i>Principis</i> (12 peces) - <i>Ysprals</i> (24 peces) - <i>Set salms</i> (50 peces) - <i>Beceroles</i> (50 peces) -Isop (s. vi aC) – Phaedrus (15 ac-50 pC), <i>Fabulae</i> = <i>Hysops</i> -Seneca (4 ac-65 pC), <i>Epistulae</i> - Cicero (106-43 aC), <i>Orationes</i> = <i>Epistoles de Tulli</i> -Ovidius (43 ac-17 aC), <i>Epistulae</i> = <i>Epistoles d'Ovidi</i> -Albertus Magnus (1206-1280), <i>Comentaria super octo libros physicorum Aristotelis</i> = <i>Super Físicos</i> -Ramon Llull (1232/33-1315/16), <i>Arbre de Sciència</i> -Ramon Llull (1232/33-1315/16), <i>Art Breu</i> -Ramon Llull (1232/33-1315/16), <i>Lògica breu</i> -Antonius Nebricensis (1441-1522), <i>Grammatica</i> (50 peces)	Compra de llibres per a l'ensenyament	58 ⁸⁸
1500/11/28	Spindeler, Nicolau	llibreter	-Bernardus de Morval (s. xii), <i>De contemptu mundi o Chartula</i> = <i>Carta</i> -Donatus (s. iv), <i>De partibus orationis</i> – <i>Ars minor</i> = <i>Paris</i> -Antonius Nebricensis (1441-1522), <i>Grammatica</i> = <i>Nebrija, Brixia</i> -Alexander de Villadei (1170-1250), <i>Doctrinale puerorum</i> - <i>Epistola</i> = <i>Proverbi Major</i> -Aristoteles (384-322 aC), <i>Organon</i> = <i>Lògica d'Aristòtil</i> -Aristoteles (384-322 aC), <i>Philosophia</i> -Aristoteles (384-322 aC), <i>Ethica</i> = <i>Ethiques</i> -Aristoteles (384-322 aC), <i>Oeconomicae</i> = <i>Yconomiques</i>	Venda per a estudiants Llibres de text per a les classes de la Facultat d'Arts	59 ⁸⁹ 60 ⁸⁰
Fi del s. xv	Facultat d'Arts Liberals de la ciutat de Barcelona				

Data	Noms	Categoria	Llibres	Finalitat	Docs.
			-Aristoteles (384-322 aC), <i>Politicae</i>		
			-Seneca (4 aC-65 pC), <i>Epistulae</i>		
			-Boetius (c. 480-524/25), <i>De consolacione = Boeci, de Consolació</i>		
			-Valerius Maximus (s. I dC), <i>Factorum et dictorum memorabilium libri novem</i>		
			-Poeta còmic (= Juvenal, Lactanci, Ovidi, Terenci, etc.)		
1.	AHPB, Pere Pellisser,	<i>Manuale</i> , 1406,	agost, 13-1407,	gener, 3, f. 34v.	
2.	AHPB, Pere Pellisser,	<i>Manuale</i> , 1406,	agost, 13-1407,	gener, 3, f. 34v.	
3.	AHPB, Joan Nadal,	<i>Manual</i> , 1410,	maig, 9-1410,	octubre, 16, f. 26r.	
4.	AHPB, Francesc de Manresa,	<i>Llibre de testaments</i> , 1401,	octubre, 4-1424,	setembre, 3, f. 53r-54v.	
5.	AHPB, Joan Franc,	<i>Quintum manuale</i> , 1415,	desembre, 28-1416,	desembre, 24, s.n.	
6.	AHPB, Joan Franc, major,	<i>Octavum manuale</i> , 1418,	desembre, 28-1419,	desembre, 23, s.n.	
7.	AHPB, Bernat Pi,	<i>Primus liber testamentorum</i> , 1408,	març, 17-1430,	abril, 10, f. 66v-68v.	
8.	AHPB, Bernat Sans,	<i>Manual</i> , 1422,	setembre, 10-1422,	novembre, 9, f. 18r.	
9.	AHPB, Pere Bartomeu Valls,	<i>Primus liber testamentorum</i> , 1420,	desembre, 20-1466,	novembre, 6, f. 10v-12r.	
10.	AHPB, Nicolau Safont,	<i>Liber apocharum et aliorum instrumentorum facientium pro manumissoria venerabilis Iohannis Martini, canonici Sedis Vicensis et beneficiati in ecclesia Sedis Barchinone</i> , 1424,	novembre, 27-1433,	juliol, 9, s.n.	
11.	AHCB, Notarial:	IX. 3			
12.	AHPB, Rafael Bruguera,	<i>Manual</i> , 1428,	agost, 5-1430,	abril, 22, s.n.	
13.	AHPB, Francesc Ferrer,	<i>Manuale comune secundum</i> , 1426,	febrer, 18-1432,	gener, 22, s.n.	
14.	AHPB, Joan Nadal,	<i>Manual</i> , 1429,	octubre, 17-1430,	maig, 20, f. 7v-8r.	
15.	AHPB, Guillem Basset,	<i>Decimum manuale</i> , 1429,	setembre, 10-1432,	agost, 27, s.n.	
16.	AHCB, <i>Registre d'Ordinacions</i> , 1B. IV – 5:	1397,	octubre, 12-1437,	f. 129r-v.	
17.	AHPB, Joan Reniu,	<i>Llibre de testaments</i> , 1420,	agost, 25-1439,	gener, 9, f. 69r-70v.	
18.	AHPB, Ferrer Verdaguier,	<i>Liber negotiorum hereditatis venerabilis Iohannis çà Font, quondam</i> , 1434,	octubre, 25-1436,	agost, 10, s.n.	
19.	AHPB, Joan Franc, major,	<i>Secundus liber testamentorum</i> , 1426,	setembre, 2-1444,	desembre, 24, f. 19v-21r.	

20. AHPB, Bernat Pi, *Llibre d'èpoques de diverses marmessories*, 1435-1442, s.n.
21. AHPB, Bartomeu del Bosc (major), *Plec de testaments*, 1453-1473, plec I.
22. AHPB, Simó Carner, *Quartus liber inventariorum et encantium*, 1438-1445, f. 73r-75r, 79r.
23. AHPB, Antoni Vinyes, *Liber testamentorum*, 1427, setembre, 24-1428, març, 21, f. 48v-51r.
24. AHPB, Joan Brujó, *Manuale nonum*, 1446, octubre, 7-1447, octubre, 26, s.n.
25. AHPB, Antoni Vilanova, *Manual*, 1448, agost, 23-1449, maig, 16, s.n.
26. AHCB, *Registre de deliberacions*, 1B. II – 5: 1448, març, 28-1449, octubre, 30, f. 126v-127r.
27. AHPB, Bartomeu Costa, major, *Primus liber testamentorum et codicillorum*, 1439, juliol, 28-1444, setembre, 21, f. 22v-23v.
28. AHPB, Guillem Jordà, major, *Primus liber testamentorum*, 1426, desembre, 7-1457, juliol, 25, f. 94v-96r.
29. AHPB, Bartomeu Costa, *Manuale Manual*, s.n.; *Primus liber comunis*, 1455, abril, 21-1456, febrer, 22, s.n.
30. AHPB, Bartomeu Costa, *Vicesimus quintus liber comunis*, 1459, setembre, 13-1460, febrer, 7, s.n.; *Tercium decimum manuale*, 1459, agost, 21-1460, juliol, 5, s.n.
31. AHPB, Antoni Vilanova, *Secundus liber diversarum manumissoriarum*, 1459-1469, s.n.
32. AHPB, Francesc Matella, *Decimum manuale*, 1460, abril, 22-1462, abril, 7, s.n.
33. AHPB, Antoni Vilanova, *Secundus liber manumissoriarum*, 1459-1469, s.n.
34. AHPB, Gaspar Canyís, *Plec de documentació diversa*, 1460-1464: *Sententia arbitralis*, LXI, f. 1r-6r i tres folis sense numerar.
35. AHPB, Antoni Joan, *Decimum septimum manuale*, 1461, abril, 16-1461, octubre, 7, s.n.
36. AHPB, Antoni Joan, *Primus liber testamentorum*, 1447-1489, f. 61v-63r.
37. AHPB, Francesc Pasqual, *Llibre de testaments*, 1455, octubre, 1-1468, gener, 26, f. 7v-8r.
38. AHPB, Esteve Soley, *Manual*, 1463, febrer, 3-1464, agost, 21, s.n.
39. AHPB, Jaume Mas, *Primus liber testamentorum*, 1449, desembre, 20-1505, març, 15, f. 33v-36r.
40. AHPB, Pere Devesa, *Manuale*, 1464, desembre, 31-1467, abril, 18, s.n.
41. AHPB, Francesc Pasqual, *Llibre de testaments*, 1455, octubre 1-1468, gener, 26, f. 16v-17r.
42. AHPB, Antoni Vilanova, *Secundus liber testamentorum*, 1477, novembre, 24-1466, novembre, 9, f. 165v.
43. AHPB, Guillem Jordà, menor, *Secundum manuale et seu capibrevium*, 1464, abril, 10-1466, abril, 10, s.n.
44. AHPB, Antoni Palomeres, *Plec d'inventaris i encants*, 1466-1499: plec I.
45. AHPB, Joan Mas, *Manual*, 1476, novembre, 13-1478, juliol, 4, s.n.
46. AHCB, *Registre d'Ordinacions*, 1B. IV – 10: 1471, octubre, 27-1481, abril, 14, f. 126r-129v.
47. AHPB, Antoni Vinyes, *LVI manuale commune*, 1480, desembre, 2-1486, març, 31, f. 25r-26r.
48. AHCB, *Arxii Notarial*, IX.4.

49. AHPB, Pere Font, *Esborrany*, 1483, febrer, 1-1484, maig, 29, s.n.
50. AHPB, Antoni Joan, *Manuale quadragesimum quartum*, 1484, març, 30-1484, desembre, 17, s.n.
51. AHPB, Antoni Vinyes, *LVI manuale comune*, 1480, desembre, 2-1486, març, 31, s.n.; Bartomeu Requesens, *Manuale instrumentorum vicesimum nonum*, 1484, maig, 6-1495, agost, 19, s.n.
52. AHPB, Galceran Balaguer, *XVII manuale*, 1485, setembre, 10-1485, desembre, 23, f. 66r; AHCB, *Arxii notarial*, IX, 4.
53. AHPB, Guillem Jordà, menor, *Vicesimum octavum manuale*, 1488, setembre, 24-1489, març, 23, s.n.
54. AHPB, Francesc Terrassa, *Capibrevium vicesimum*, 1461, novembre, 23-1461, desembre, 28, Bossa.
55. AHPB, Miquel Fortuny, *Nonum manuale*, 1493, abril, 20-1493, novembre, 13, s.n.
56. AHPB, Joan Marc Miquel, *Primus liber testamentorum*, 1480, maig, 12-1509, gener, 9, f. 26v-27r.
57. AHCB, *Arxii Notarial*, IX, 4.
58. AHCB, *Arxii Notarial* IX.4: *Contractes*.
59. AHPB, Pere Triter, *Manuale contractuum numero vicesimum quartum*, 1500, maig, 12-1501, febrer, 5, f. 77r.
60. AHCB, Consell de Cent, *Estudi General*, 1B, XVIII-9, plec 8 [= 1r-12r].